

УДК 930.1: 94(477.82)

Олександр МАРУЩЕНКО

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО “ГЕНОЦИДНУ” ІНТЕРПРЕТАЦІЮ ВОЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ 1943 р.

У статті аналізуються проблемні аспекти історіографії українсько-польських відносин в роки Другої світової війни, пов'язані, зокрема, з Волинською трагедією 1943 р., що стала кульмінаційною подією взаємних конфліктів у ХХ ст. Висвітлюється “геноцидна” інтерпретація Волинських подій, поширена в польській історіографії. Розкриваються позиції сучасних українських науковців, які спростовують політизовані формулювання польської сторони та її звинувачення на адресу українців стосовно геноциду поляків на Волині.

Ключові слова: історіографія, українсько-польські відносини, Волинська трагедія, геноцид, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія.

Останнім часом українсько-польська дискусія і діалог з вивчення складних і суперечливих проблем спільної трагічної історії періоду Другої світової війни ускладнюються наполяганням польської сторони на несиметричності масштабів прояву насильства з боку українців стосовно поляків, що стало однією з фундаментальних ознак поширеної в польській історіографії “геноцидної” інтерпретації Волинських подій 1943 р. Дійшло до того, що у 2016 році рішенням Сейму і Сенату Республіки Польща відбулося закріплення на законодавчому рівні кваліфікації дій ОУН і УПА в роки Другої світової війни на Волині як “геноциду” польської людності. Це загрожує переокреслити позитивні напрацювання в царині дослідження непростих сторінок нашої спільної історії, здобуті на паритетних засадах в рамках семінарів науковців обидвох країн, матеріали яких були опубліковані в наукових збірниках “Україна – Польща: важкі питання”¹.

Більшість українських істориків вочевидь не підтримує такого означення дій українських самостійників, виступає проти спроб кваліфікувати антипольську акцію ОУН і УПА як “геноцид – атрох”, тобто особливо жорстокий геноцид, який за всіма показниками перевищував гітлерівський і сталінський². Українські науковці виходять з того, що безперечно антигуманна антипольська акція ОУН і УПА на Волині була не геноцидом поляків і прагненням їх фізичного знищення, а спробою усунути (депортувати, витіснити, змусити до виїзду) польське населення на етнічні польські землі³. Волинські події визнаються в Україні тривалим міжнаціональним конфліктом⁴, локальною війною між збройними формуваннями двох народів із залученням цивільного населення, яка супроводжувалася етнічними чистками з обох боків⁵; збройним протистоянням з усіма елементами воєнних дій⁶, другою польсько-українською війною 1942–1947 рр.⁷, коли гинули представники обидвох народів, жертви були двосторонні, а українці і поляки застосовували як оборонну, так і наступальну тактику. Саме тому немає підстав уживати в спеціальних історичних дослідженнях термін “геноцид”⁸, використання якого має радше політичну, а не науково-пізнавальну мету і неспроможне відобразити особливостей українсько-польського протистояння⁹. Як слушно висловився відомий дослідник проблеми І. Ільошин, не завжди варто оцінювати минулі історичні події з огляду на сучасні політичну кон'юнктуру та юридичну термінологію¹⁰.

Окрему позицію займає Я. Грицак, який у своїй статті “Чому Волинські акції 1943 р. таки були геноцидом, і що з цього випливає” особливу увагу приділяє термінологічній інтерпретації Волинських подій і пошуку відповіді на питання, чи підпадає те, що сталося на Волині під означення геноциду. На його думку, українці мають визнати Волинську різню геноцидом чи акцією, що має ознаки геноциду, але й поляки мають визнати, що акти помсти українцям мали геноцидний характер¹¹. На думку Я. Грицака, усвідомлення факту, що рідко який із народів не був водночас і жертвою, і винуватцем геноцидів, полегшує застосування формули “Просимо вибачення – і вибачаємо”, на якій постала нова, повоєнна Європа¹². Такий підхід, вважає Я. Грицак, дав би змогу розірвати хибне коло теперішніх польсько-українських дискусій довкола подій на Волині 1943 року, вивести їх з глухого кута, коли більшість

українців, які беруть участь у дискусіях, не хоче визнавати Волинську різню геноцидом, а більшість польських учасників дискусії не бажає вибачитися за акти помсти щодо українців¹³.

Сучасні дослідники, спираючись на документальну спадщину ОУН і УПА, доводять, що немає жодних підстав стверджувати про існування наказу вищого керівництва українського підпілля про масову ліквідацію польського населення у Західній Україні, який начебто поклав початок геноциду поляків¹⁴. В. В'ятрович, який активно і плідно працює в цій тематичній ніші, переконаний, що виявлені на сьогоднішній день матеріали заперечують існування такого документу, а свідчать про рішення керівництва українського підпілля усунути польське населення із західноукраїнських земель шляхом виселення¹⁵. Причини такого рішення В. В'ятрович пояснює наступним чином: польське населення “було основою для розвитку польського підпілля, конфлікт з яким на той момент уже набрав обертів. Поляки Західної України для свого підпілля давали кадровий, матеріальний та інформаційний ресурс, без якого його розвиток на етнічно чужих і часто ворожих теренах був неможливий. Припинення доступу до цього ресурсу розглядали як головну передумову ліквідації тут збройного підпілля”¹⁶.

У даному сенсі слід вітати публікацію 2011 року упорядкованого В.В'ятровичем фундаментального двотомного документального збірника “Польсько-українські стосунки в 1942–1947 рр. у документах ОУН та УПА”¹⁷, який містить близько півтисячі унікальних документів, зокрема з Галузевого державного архіву Служби безпеки України, – інформаційних оглядів, звітів організаційних ланок, інструкцій ОУН, наказів УПА, протоколів допитів підслідних Службою безпеки ОУН, пропагандистських матеріалів, підпільних видань, більшість з яких вперше потрапила до наукового обігу. Цей опублікований джерельний комплекс разом з монографіями В.В'ятровича “Друга польсько-українська війна 1942–1947” і “За лаштунками “Волині-43”. Невідома польсько-українська війна”¹⁸ дають вагомі підстави вважати запропоновану ним концепцію обопільної війни як наукову¹⁹. Вона здатна на високому фаховому рівні дискутувати з “геноцидними” інтерпретаціями історії українсько-польських відносин в роки Другої світової війни, а також подолати донедавна оборонний характер праць і виступів вітчизняних дослідників, ліквідувати диспропорцію між польською та українською історіографіями цієї теми²⁰. Опубліковані В.В'ятровичем документи значною мірою співпадають з такими ж німецькими, польськими, радянськими, і це значно розширює базу розгляду подій в цілому за рахунок бачення української сторони, яке до цього було недостатньо представленим в історіографії²¹.

Свої міркування з приводу “геноцидної” інтерпретації подій на Волині висловили А.Козицький і О.Лисенко. Вважаючи засадничою тезою теорії геноциду його характеристику як злочинного діяння винятково з боку держави, вони оцінюють будь-які дії (навіть злочинного змісту), що спрямовані на знищення людей недержавними структурами, такими, що виходять за межі цієї дефініції²².

У публікаціях А. Козицького²³, які співзвучні сучасним напрацюванням у цій проблемній царині, звернута увага на те, що поряд з юридично-правовою оцінкою геноциду існує низка інших ознак, які істотно впливають на кваліфікацію цього злочину та його інтерпретацію. До них віднесені: беззахисність жертв, своєрідні “підготовчі дії”, зокрема, ідеологічна підготовка і формування “образу ворога” з майбутніх жертв; суттєва перевага однієї зі сторін конфлікту в силі, організованості, можливостях координувати свої дії та забезпечувати їх інформаційний супровід, а згодом приховати сліди вчинення злочину²⁴. Дослідник вважає, що у Волинських подіях жодна з цих ознак не простежувалася²⁵. А.Козицький стверджує також, що немає підстав говорити і про українську монополію на застосування насильства, якої в українців на Волині не було в силу відсутності Української держави в умовах нацистської окупації, що є однією з головних передумов здійснення геноциду²⁶. Крім того, польська сторона на Волині не була цілком беззахисною, оскільки існували структури озброєного польського підпілля, а також розгалужена мережа польських сил самооборони, дозвіл на формування яких дала німецька окупаційна влада, передавши їм певну кількість зброї²⁷.

Таким чином, пропонований українськими істориками суто науковий погляд на проблематику українсько-польського конфлікту 1943 року на Волині, створює підстави для спростування багатьох “натягнутих” і політизованих формувань польської сторони²⁸. Критикуючи “геноцидну” інтерпретацію Волинської трагедії, українські історики покликані й надалі в своїх

наукових розвідках долати асиметрію в трактуваннях і оцінках тогочасних подій та аргументовано відкидати односторонні звинувачення на адресу українців у геноциді поляків у Волинському регіоні в роки Другої світової війни²⁹.

1. Україна – Польща: важкі питання: Матеріали наукових семінарів істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”. – Варшава, 1998–2001. – Т. 1–2. – 245 с.; Т. 3. – 267 с.; Т. 4. – 348 с.; Т. 5. – 359 с.; Луцьк, 2004. – Т. 9. – 496 с.; Варшава, 2006. – Т. 10. – 370 с.; Луцьк, 2009. – Т. 7. – 300 с.; Т. 8. – 342 с.
2. В’ятрович В. М. Друга польсько-українська війна 1942–1947 / В. М. В’ятрович. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 288 с.; його ж. За лаштунками “Волині–43”. Невідома польсько-українська війна / В. М. В’ятрович. – Х. : Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2016. – 304 с.; Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) / І. К. Патриляк. – Львів : Часопис, 2012. – С. 384–426; його ж. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 рр. / І. К. Патриляк. – Львів : Часопис, 2012. – С. 325–386; Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів : монографія / Я. М. Антонюк, Д. В. Веденєєв та ін. – К. : ДП НВЦ “Пріоритети”, 2013. – С. 148; Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації” / Андрій Козицький // Волинська трагедія: через історію до порозуміння : матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 червня 2013 року. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 20.
3. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 146; Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”... – С. 20.
4. Кучерепа Микола. Українсько-польський конфлікт: Волинь, 1943 рік / Микола Кучерепа // Волинська трагедія: через історію до порозуміння... – С. 196.
5. Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”. – С. 425, 426; його ж. Діяльність українського націоналістичного підпілля та повстанської армії в роки Другої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук / І. К. Патриляк. – К., 2012. – С. 23, 29.
6. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 146.
7. В’ятрович В. М. Друга польсько-українська війна 1942–1947; його ж. За лаштунками “Волині–43”.
8. Кучерепа Микола. Назв. праця. – С. 196.
9. В’ятрович В. М. За лаштунками “Волині–43”... – С. 279.
10. Ільющин Ігор. Трагедія Волині / Ігор Ільющин // Волинь 1943: сімдесята річниця злочину. – К. : Польський інститут у Києві, 2013. – С. 13.
11. Грицак Я. Чому Волинські акції 1943 року таки були геноцидом, і що з цього випливає / Я. Грицак // Волинь 1943: сімдесята річниця злочину... – С. 14.
12. Там само. – С. 19.
13. Там само. – С. 14.
14. В’ятрович В. М. За лаштунками “Волині–43”... – С. 95.
15. Там само.
16. Там само. – С. 97.
17. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН і УПА : у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В’ятрович. – Львів, 2011. – 1368 с.
18. В’ятрович В. М. Друга польсько-українська війна 1942–1947; його ж. За лаштунками “Волині–43”.
19. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 150.
20. В’ятрович В. М. Друга польсько-українська війна 1942–1947. – С. 13; Сливка Ю. Українсько-польське протистояння періоду Другої світової війни: витоки і наслідки / Ю. Сливка. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – С. 43; Литвин Володимир. Тисяча років сусідства і взаємодії / Володимир Литвин. – К., 2002. – С. 98, 101.
21. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 150.
22. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 139; Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”... – С. 22.
23. Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”; його ж. Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки) / Андрій Козицький. – Львів : Літопис, 2012. – С. 19–32.
24. Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”... – С. 22.
25. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 139.
26. Козицький Андрій. Волинські події 1943 р.: невдала спроба “геноцидної інтерпретації”... – С. 22.
27. Там само.
28. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам’яті польського й українського народів... – С. 139.

- ²⁹. Відгомін Волинської трагедії в історичній пам'яті польського й українського народів... – С. 138; Волинська трагедія: через історію до порозуміння... – 232 с.

В статье анализируются проблемные аспекты историографии украинско–польских отношений в годы Второй мировой войны, связанные, в частности, с Волынской трагедией 1943 г., которая стала кульминационным событием взаимных конфликтов в XX веке. Освещается “геноцидная” интерпретация Волынских событий, распространенная в польской историографии. Раскрываются позиции современных украинских историков, отрицающих политизированные формулировки польской стороны и ее обвинения в адрес украинцев относительно геноцида поляков на Волыни.

Ключевые слова: историография, украинско–польские отношения, Волынская трагедия, геноцид, Организация украинских националистов, Украинская повстанческая армия.

The article analyses problematic historiographical issues of the Ukrainian–Polish relations during World War II. In particular it deals with the Volyn tragedy in 1943, which might be considered a climax event of the mutual conflicts of the XX century. The article highlights the “genocide interpretation” of the Volyn events, which is rather widespread in Polish historiography. It explains points of view of modern Ukrainian scientists who refute the politicized position of the Polish side and deny all the accusations concerning the Ukrainian genocide of Polish people in the Volyn region.

Key words: historiography, Ukrainian–Polish relations, the Volyn tragedy, genocide, the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), the Ukrainian Insurgent Army (UPA).